

Szabó Dezső annak idején elindult. E kísérletekről nem mondhatunk többet: a „lét-törvényekről”, a világ és az élet dolgairól egyelőre nagyobb hitellel és nagyobb eredménnyel tud szólni Jókai Anna „hagyományos” eszközökkel, a realitás tettenérésével, mint a maga „szellemi gyönyörűségére” létrehozott kísérleteivel. Igen, bebizonyította, ő is tud „modern” prózát írni, de azt is, hogy ez a hang nem a sajátja. Úgy tetszik, éppen tehetségének természete szab más utat művészetének. (*Szépirodalmi*.)

TÜSKÉS TIBOR

Szárny és piramis

NAGY LÁSZLÓ RAJZAINAK ÉS KÉPEINEK ALBUMA

Előbb jó néhány helyütt látható tárlat, közben a híradás, utóbb Csoóri Sándor „esszéje” a Tiszatáj 1980/1. számában („*Egy másik életmű töredéke*”), és most az eleven valóság: Nagy László megjelent „töredék-albuma”, a „harmadik életjel a halál után”. A „Harangok” és az „Aranyvessző” mellett ez fekszik most az asztalomon, egyre teljesebbé válik az életmű valóban, ha nem is kerekedik, hiszen beteljesedett.

Beteljesedett lassan három esztendeje már, és talán feljutott az illetékesek elé a frissen hantolt sír sáros februári földjén állók áldást, bőséget, jókedvet és védelmezést áhító himnusza is. Ha igen, úgy bizonyítást László a közvetítő (körötte a *Parancs János* által versben soroltak tömör csapata), akinek a remekbe szabott albumban ezúttal festői és grafikai munkáival találkozunk. Mintegy magyarázatul néhány fordításával és versével is, a képzőművészetről és képzőművészekről szóló prózai vallomásaival az *Adok nektek aranyvesszőt* (Magvető Kiadó — 1979) című gyűjteményben előbb. Az ezúttal látványt és látomást nemcsak a szavak közvetítésével, hanem a kéz anyanyelvén idéző, a Kaland értékével bíró album kiadására a Magyar Helikon Kiadó vállalkozott.

Közismert, hogy Nagy László festőnek, inkább grafikusnak készült a pálya elején, ládájában rajzlapok alatt szorongtak a versekkel teleírt kockás füzetek. Az album bevezetőjében Csoóri Sándor elevenül és elevenítő erővel idézi fel az egykor közös pápai diákemlékeket, Nagy László forgolódásait az ott élő festők körül. 1955/56 tájáról a költőtárs kivételes és merész vonzalmait az akkor ismét bontakozó modernebb szellemű képzőművészet iránt. Tettértékű vállalásait az *Új Hang* hasábjain. Barátságát *Kondor Bélával* utóbb, a „másik műfajokban” a festő és költő kölcsönhatásait. A vésőket és egyéb szerszámokat, melyeket remélt és további képzőművészeti munkálódásra Nagy László maga készített és faragott, talán a leggondosabban a kézhez simuló nyeleket formálva meg.

Készült ezekkel valamire, legendák szállnak műhelyéről, szeretett volna mind-egyre játékosabb lenni a költészetben is. Erről a *Kormos Istvánnal* folytatott beszélgetésben sok szép szó esik. Megtalálhatók itt a festői és grafikus készülődésre vonatkozó vallomás mondatai („*Pestre azért jöttem, hogy művész leszek, festő, illetve grafikus...*”) — meg az, hogy 1945-ben öccsének a „báty” cipőt csinált, nem csupán szükségből, de bizonynal „játékból” is.

Nagy Lászlóban (erről sok helyütt maga szól) mindvégig élt a mesterségek teremtő ereje, a köznapi és a művészi alkotás iránti tisztelet. Szerette művelni mindkettőt, erre utalnak az elárvult szerszámok is. Ugyanígy az album (amelynek megteremtésében Csoóri mellett a költő fia, *Nagy András* is közreműködött), inkább azt mutatva, mi készült el a köznapi és az előkészületek idején, csak sejtetve, mire

készült a költő. ha tovább is kezébe foghatja szerszámain. Így lett a gyűjtemény teljességében is többszörös töredék.

Elsőül azért, mert valóban az, hiszen az élet (és evvel az életmű) váratlanul és fájdalmasan megszakadt, ekként a tervek láncolata. A tárlatokat és az albumot az említett Himnusz indította útnak a lucskosan sivár sírhant körül. Mi szívtuk magunkba a fagyot a megenyhült földből, azóta pusztít a szívünk körül: a költő álmából az „utókor” adósága lett. Gyönyörű emlékjel: de az alkotót csupán idézheti.

Töredék azért is, mert csupán válogatás: az egykor játékból rajzoló gyémánt-szóróként osztotta műveit. Néhány képversének és lovacskájának e sorok írója is bánattal emlékező birtokosa, és bizonytal sokan vagyunk. Nagy László feltehetően csupán mintegy előkészületnek, a jelesebbekre való felkészülésnek ítélte rajzait, és izgatta őt a „hatás”, ezért szóródtak szét az égtájak felé.

Erről az „előkészületről” egy hozzám írt levelének részlete is tanúskodik (és jó néhány nyomtatott vallomás), de ennek már „története” van:

A *Tiszatáj* 1975 tavaszán az 50 éves Nagy László ünneplésére készült, ennek eredménye lett a júliusi szám; bizonytal kedves a költő szép emlékei között. Magam a *Seb a Cédruson* című képvers elemzése mellett (kézírásos változata bekeretezetten függ a szemem előtt, fényképe jó néhány diákszoba falán) a költő „képzőművészeti vonatkozásainak” körvonalazására, a lírikus „látásmódjának” megközelítésére készültem, és talán e mellé kért a szerkesztő Nagy Lászlótól a folyóiratba rajzokat. Abban a gyönyörű számban (utóbb az 1980-as januárban) nem kevés meg is jelent. De még az előkészületek során érkezett az 1975. március 31-ről keltezett levél, ebből a mondatok:

„... *A Tiszatáj nehéz helyzetbe akar kényszeríteni engem. Nem szeretnék képzőművésznek mutatkozni, míg nem csináltam érdemeset. Egy-két illusztrációt összehordtam föllángolásomban. Képeket elkezdtem, nem fejeztem be. A faragással is így vagyok — inkább terveim, faragnivaló fáim vannak. Szégyenlek mindent, amit csináltam eddig. Ha akarják: esetleg adok néhány rajzot. Arról, hogy képzőművészeti vonatkozásaimról írjál, lebeszéllek. Még nincs időm festésre, faragásra, de lesz, ha elhagyok csapat-papot!...*”

Nos, odaátra már aligha lenne érdemes küldeni üzenetet, az élőt meggyőzte a szeretet rézkarcai és rajzai körül. Az elkészült folyóiratszám, *A lírikus „szeme”* című cikk ugyanígy, erről már másik levele szól.

Az idézet arra is bizonyíték, ami valójában bizonyításra aligha vár: Nagy László „készült” a festegető, faragó és rajzoló „időtöltésre”, a munkák megkezdése előtt hagyva el csapat-papot. Az album meggyőz, hogy korábban is „érdemeset csinált”, a meglevőket el kell fogadnunk a meg sem születettek helyett, megteremtőinek ez a „meggyőzés” nagyszerű érdeme.

A reprodukciók között a költőtársak (*Szécsi Margit, Dylan Thomas, Miguel Hernández, Lorca*) alkotásaihoz készült „illusztrációk” és a *Szécsi Margitról, Móricz Zsigmondról, Adyról, Kós Károlyról, Latinovitsról, Szilágyi Domokosról*, az önmagáról készült kitűnő portrék és vázlatok egyaránt megtalálhatók, némelyikük lírai értelmezésben, katartikus és szimbolikus áttételekkel, szuverén gondolatkörben jelentkezik. Ily módon a *Szilágyi Domokosról* készült tusrajzokra, *Kondor Béla* Szárny és piramisára, az *Ady-ikonra* és az *Adyról* készült rajzokra egyaránt gondolhatunk. Így élnek bennünk a szekrénylapokra festett (az albumban színesen közölt) és befejezetlen ikonképek (*Szent György* és *Szent Demeter*), mellettük megrázó erejű lovak, lovasok és lófejek végtelen sora. A *Papirkorona* („*M. látomása a királyi várbán*”), a *Gitárölő*, a *Hernández-bika* korábbi változatai már a *Tiszatáj* jubileumi számában láthatók, bizonyítva, hogy egy-egy „lírai témával” a grafikus többször meg-birkózott, keresve a katarzis változatait.

Külön szót érdemel a karcok és grafikák „kondoros” vonulata. Csoórral egyet-értőn vallom, hogy a lapok művészi erejét és látomásos értékeit korántsem csökkentti ez a valóban szembetűnő kölcsönhatás. De megjegyezném azt is, hogy mindez nem csupán „hatás”, inkább az utóbbi évtizedekben a grafika egyik legsajátabb *anya-*

nyelve lett, amely számunkra jórészből és valóban inkább „kondori” (a kor és a művész ebben a stílusban találkozott), de említhetnénk messzebből eredő „forrásait” is: ebben a látomásban a világ jelentkezett. A hasonló a hazai köztudatban így „Kondort követők” (legtöbbjük valóban az), de akár bizonyíték nélkül állíthatom, hogy Nagy László nem tartozik ezek közé: elébb a formát, és utóbb a művelőjét (Kondort) ismerte és szerette meg. A „kölcsonhatás” így inkább „párhuzamnak” tekinthető, erre utalnak a költő grafikai „oeuvre-jében” fellelhető „vándortémák” állomásai, az egyre „kondoribb” változatok: a szellemi és katartikus élmények és élményteremtés fokozatai. A rézkarcokból és rajzokból inkább a kor „művészi anyanyelve” bontakozik, szuverén erejük és teremtő ihletük belső és nyilvánvaló.

Feledhetetlen emlékem egy szentendrei látogatás Kondornál utolsó nyarán, lehet, már ősz is volt talán, de zöld volt a fű a telep fái alatt. Ekkor lett készen a Dózsa emlékére „épített” szárnyasoltár: egy faliszekrényke (akár egy „forradalmi tabernákulum”), melynek minden ízét a festő faragta, illesztette, ragasztotta a festés előtt, „melyben egy szög sem található”. Előtte ez az oltárka nemcsak Dózsa és a forradalom, de a kéz és a „mesterségek” tisztelésének, apotheózisának oltára lett. Úgy készült bicskával és apró szerszámokkal, amilyen munkára „a bölcsebb korába lépő” Nagy László áhítozott.

Amelynek kezdeti töredékei, a festett faragások, a „bodzafesték-kísérletek” lapjai az albumban színesen láthatók. A megfáradt szó helyett a teremtő kéz és a segítő szellem gesztusai, hódolat az iszkázi (és minden más hasonló) parasztember előtt, aki házának és udvarának (emellett földjének) mindenese lett, őrizve az elődök mindenre értőn forduló tudatát és kezét. A hagyományban is eleven „leleményt”. Az albumban előforduló kéztanulmányok szememben erről is vallanak.

Elgondolkoztatnak ugyanígy az albumban színesen megidézett akvarellek, gouache-ok és az akrillal festett „ikonok”; megannyi ihlettel és érzékeny, szuverén festői világ. „A szép piros hóhér” (valóban a Késes ember párdarabja lehet) bamba keménysége a szájába szorított rózsaszállal (előle fut meg a Pegazus), a Derkovitsot is idéző Arcok világtalan együttese, a Király és a kiscsikó büszke félelmei, sokukban a halál ígérete, másutt ígérete. Mellettük ismétcsak lovak, ugyanígy a szentek szerény és befejezetlen koszorúja a szekrényoldalakon.

Bennük megannyi egyszerű tőmondat a grafikák bonyolultabb inkarnációi után, egy a szépre és a világtalan világra egyaránt érzékeny ember szelidde éreilt félelmei.

„Úgy született hajdan a vers az ujjam alatt...” — idézhetnénk Babitsot tovább, mintegy a „verssel kombinált grafikai lapok” sorozatának bevezetőjeként. A recenszhez ezek a „kettős kötésű” Nagy László-rajzok állnak a legközelebb: bennük a költő és grafikus, a „teremtő játék” egyaránt és egyként mutatkozik. Ha a szó és a képek komorsága egyáltalán játékból született. Ugyanígy szeretem a „vázlatok” című szöveg alá szorított, állat- és emberfejekkel, -figurákkal telezsúfolt lapokat, a Nászi halál, a Gitárölő, A havazás árnyéka, az Ég az erkély, az Így irlak versbe, a Virágom, virágom, a Bagolyasszonykához, a Verseim verse és a többiek, ahol a teremtés folyamata, a festő és költő eleven szimbiozisan jelentkezik. Ezek talán a jövő immáron ígéretben maradó játékos ígéretei: a szó és a látvány egyközösségben és egységben született remekművei. Néhányuk jókedvűből, legtöbbször győtrelemből fakadó, látszólag eleve elrendelés, „tervek” nélkül, mintegy „tudattalanul”. További változatok jelentkeztek már a Versek és műfordítások első kiadásának dobozán, szerepük és helyük lett volna a többinek ebben az albumban is. Hasonlóképpen a képversek és betűképek szép sorának, hiszen ugyanebből a „kapcsolatteremtésnek” szándékából fakadók, ezúttal tudatosan. Versek és képek egyaránt, akár a gyönyörű verskéziratok. Egy általam folyamatosan álmodott „emlékkönyv” legszebb lapjain.

Így lett az album összefoglalás és ízelítő csupán, örömünk valóságos, de a sorszerű és kényszerű hiányok miatt teljes nem lehet. Hiszen az ebben láthatók az életműnek csupán az egyik arcát mutatják, és mindenképpen az egyik felét: a másik ott rekedt a téli sugárzás sáros és lucskos földje alatt, elröppenve utóbb a Himnusz után.

De bízunk, hogy a „Semmi ágán vacogó szívűek” a csillagok alatt találkoznak valahol, a „felhő” közös bérlemény. A „kézben tartott órát” figyelik sokan.

És minden „üzenet” (így ez az album) ehhez az órához igazítja a szemlélőt és vágyakozót. Értsük meg értékét és félelmeit, vállaljuk játékait, mindazt, amire int és tanít.

BODRI FERENC

Tűnt nyarak királya

KISS DÉNES VÁLOGATOTT VERSEI

Kiss Dénes ahhoz a költőnemzedékhez tartozik, amelynek tagjai pályájukon a hatvanas évek elején indultak. Az „elszemélytelenítő kultusz”, a személyiséget romboló évek, a sematikus irodalom korszakában diákok voltak, jóformán kamaszként átélték az „októberi vihart”, majd megismerték a „történelmi pofonok szelét”. Első önálló verseskötetük némi megkésettiséggel a hatvanas évek első felében, harmincéves koruk táján jelent meg. (Kiss Dénes első kötete, a *Porba rajzolt szobafalak* 1962-ben látott napvilágot.) Ha neveket kellene mondani, akkor Ágh István, Baranyi Ferenc, Buda Ferenc, Csukás István, Orbán Ottó, Székely Magda nagyjában egy időben történt indulására gondolhatunk. Igen ám, de Kiss Dénest jobbra csak az említettek kortársának, nagyjában azonos évjáratú pályatársának — és nem nemzedéktársának, nem (Németh László szavával) „közös irodalmi vállalkozás sodrában úszó szellemek” közösségébe tartozó társnak — tekinthetjük. Költőnk „testvértelen ága” nemzedékének. Ha különféle műfaji, nemzedéki, kritikai és irodalomtörténeti áttekintések születnek, az ő neve többnyire hiányzik a fenti névsorból, még a *Szép versek* évenként megismétlődő seregszemléjéből is el-maradnak versei. Kiss Dénesnek nem poéta nemzedéktársai, csak példaképei, barátai, eszmetársai, szellemi rokonai vannak, s azok is jobbra a prózaírók vagy az idősebbek közül, amint a versek ajánlásai sejtetik. A címek alatt ezekkel a nevekkal találkozunk: Bertha Bulcsu, Szakonyi Károly, Fekete Gyula, Sánta Ferenc, Ilyés Gyula, Anna-Maija Raittila, Andrassy Kurta János... Költőtárs nevét csak a pályakezdés idején írta le: Ténagy Sándorét és Gyurkovics Tiborét.

A jelenség magyarázata éppúgy rejtőzhet a kor irodalmi életében, mint a költő tehetségének és alkatának természetében, az okokat éppúgy kereshetjük a költő sajátos életútjában, mint személyiségének karakterében. Talán túlzottan jelen idejű is ez a költészet még ahhoz, hogy végleges választ tudnánk adni a kérdésre.

Kiss Dénes sajátos lelkialkattal rendelkező költő. Önértelmezése pontos, telitalálat-értékű versekben fogalmazódik meg. Romantikus lélek; úgy érzi, egyénisége más, korábbi korszakba illett volna: „Ide keverték engem e korba / romantikus lehettem volna / most dühös vagyok már és goromba // Igazamért párbajra hívnám / aki megsértett / ki gyengét bántott / Most kiforgató szégyenérzet / kerget neki az utcáknak...” (*Átlátszik*.) Alaptulajdonsága a dac, az indulat, a düh: „távolságok láza toporzékol szívemben” — írja egyik korai versében (*Vágyódás*); később az indulat feladatvállalással, tenniakarással, öntudattal párosul: „Azt tettem mindig mi nehezebb.” Daccal fordul apja ellen; tudatosan őrzi magában az érzékeny, védtelen, játszani tudó gyermeket; barátkozó szeretettel közeledik embertársaihoz. Örökös lázban azonban nem lehet élni: indulatkitörései szinte törvényszerűen váltakoznak a visszafogottsággal, illetve a ki-kirobbanó indulatokban valójában a kisebbrendűségi érzés kompenzálódik. Az előbbi lelki folyamat figyelhető meg a következők versben: